

ARZIME
ACROAZOR
MUNICIPAL

XUNTA DE GALICIA
CONSELLERÍA DE INNOVACIÓN
E INDUSTRIA
Dirección Xeral de Turismo

O Corgo

na ruta xacobeá

Ruta de sendeirismo por unha variante do camiño francés que enlaza en Lugo co camiño primitivo

EDITA

Asociación Cultural Arumes
Dirección Xeral de Turismo da Consellaría de Innovación e Industria

AUTORES

Mario Otero Iglesias
Ricardo Polín

DESEÑO E MAQUETACIÓN

Manuel Marqués Reija

IMPRESIÓN

Grafinco
Depósito Legal: LU 337-07

O presente traballo creouse no verán de 2007 por iniciativa e baixo a coordinación da ASOCIACIÓN CULTURAL ARUMES do Corgo, co gallo da celebración das II XORNADAS SOBRE PATRIMONIO. Contou coa colaboración económica da DIRECCIÓN XERAL DE TURISMO da Consellaría de Innovación e Industria.

Aplaudimos calquera forma de reprodución, distribución, comunicación pública e transformación desta obra sen necesidade de contar coa autorización dos autores.

INDICE

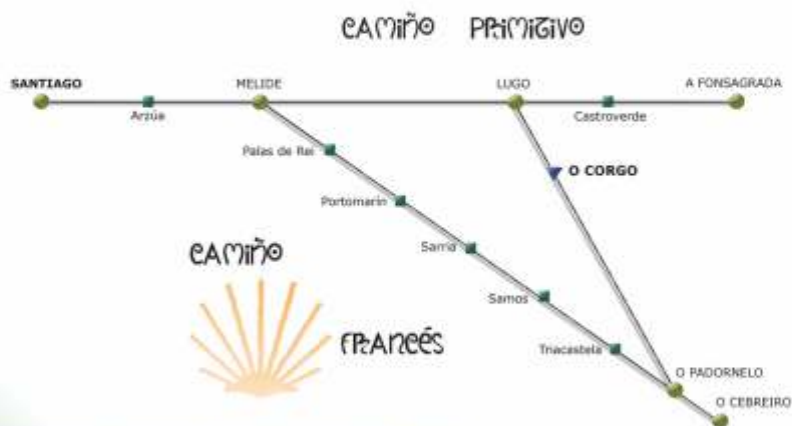
	<i>Limiar</i>	2
	<i>O camiño real de Castela: do "Iter Peregrinorum" á "Strata antiqua"</i>	4
	<i>Tramo 1: Ponte de Lago - A Torre</i>	8
	<i>Tramo 2: A Torre - Hospital</i>	12
	<i>Tramo 3: Hospital - Mazo de Santa Comba</i>	16
	<i>Chegando a Lugo</i>	20

Hai máis de dous mil anos que as terras do Corgo se atopan na vangarda das comunicacións viarias. A súa proximidade a unha das cidades máis activas a nivel comercial do noroeste peninsular fixo dende sempre que os homes sementasen camiños nesta sempre fértil e agarimosa chaira.

Os romanos trazaron a vía XIX-XX do Itinerario de Antonino para enlazar as cidades de Asturica Augusta con Lucus Augusti. Porén, foi dende o reino suevo ata a época medieval cando no Condado de Flammusum agromaron novas calzadas que deixaron no territorio corgués fermosas obras de enxeñería civil para salvar a vizosa rede fluvial.

Na actualidade o concello está atravesado polas principais estradas da provincia: N VI (herdeira do camiño real construído por Carlos Lemaur a finais do s. XVIII, sendo rei Carlos III), A 6 (paralela á anterior), C 546 (estrada a Sarria-Monforte), DP 1611 (circunvalación a Lugo), ... e polo camiño de ferro Palencia - A Coruña que conta en Laxosa cunha estación.

Situado no centro da provincia de Lugo, O Corgo tamén é paso das peregrinacións a Compostela. Os peregrinos do camiño francés tiñan a posibilidade, grazas a esta variante, de finalizar a súa romaxe pasando pola herdeira do máximo esplendor romano, a través dun terreo máis benévolo para o camiñante.

Variante do Camiño Francés O Padornelo - Lugo

Once quilómetros sen grandes variacións altimétricas (entre os 400 e os 450 metros sobre o nivel do mar), fan que esta ruta sexa apta para todos os públicos, realizándose a pé en aproximadamente dúas horas e media. A ruta atópase sinalizada mediante chantos e frechas amarelas pintadas en elementos illados (sinalización efectuada pola Deputación de Lugo coa colaboración da Asociación de Amigos do Camiño de Santiago).

A ruta ao seu paso polas parroquias do Corgo

Ao seu paso polo concello do Corgo o camiñante adentrarase na grande chaira luguesa a través dun espazo cunha riqueza fluvial, paisaxística e patrimonial inigualábel.

O Camiño real de Castela: do "iter peregrinorum" á "strata antiqua"

Tivo a consideración de *strata antiqua*, de vere a maior para o trato comercial, e permitiu en boa medida o paso do *iter peregrinorum*, calzada grande e rota de peregrinos á fin do mundo. Camiño carreteiro de percorrido longo que aproveita o tradicional desvío do camiño francés e mesetario polo hospital do Santo André de Chamoso e o Regueiro do Hospital: senda a pé, estreita e sinuosa; camiño de roda e ferradura, antigo e perigoso.

A relativa prosperidade alcanzada polo Lugo medieval mercé aos sucesivos privilexios reais ratificados por Fernando II propiciarán un frecuente transvasamento de peregrinos procedentes da rota da Meseta cara a urbe lucense, evitando a penosa subida á Faba polas *fauces Galleciae* e o *portus Ezebrarius*. O vieiro que en 1496 describía con fortuna o peregrino alemán Hermann Künig, calzada recollida por Carlos Lemaury no seu popular *Mapa del Pays y del Camino entre Lugo y Villafranca* (1769).

Rota medieval asentada sobre importantes treitos da vía romana procedente do campamento da Legio Gémina Augusta, reconvertida no principal camiño real do país galego, o itinerario de Carlos III inaugurado en 1773 que cruzaba as augas do Neira na ponte medieval de Senra e as do río Chamoso na do Vao, dominado polo castro de Castrillón e a comunidade monástica de Sobrado, aquel que entroncaba coa vía primitiva xacobeá no Cereixal, pola ponte dos Mazos sobre o val de Neira de Rei, e co camiño francés a Triacastela, tirando pola ponte elevada de Cruzul, o castelo de Doncos, Hospital e Padornelo.

Pontes e pasos que nas tres leguas de camiño real de Sobrado a Lugo por terreo chao e firme detallaba Suárez Freyre no capítulo 12 do seu *Viaje de Galicia desde la villa de Benavente* (1813), cando a nosa terra se achaba "en el estado primitivo de la naturaleza". Logo da Reforma luterana, era o momento do declive das peregrinacións e as galeiras do correo, dilixencias e carromatos viñan substituír ás vellas carrilanas.

Aínda así, dentro da rede viaria medieval, este itinerario do Corgo gozará do privilexio de servir de base á nova trama camiñeira centralista do Estado borbónico, cando a crise da Idade Moderna aperta e a hospitalidade cara os romeiros pobres se transforma en hostilidade fronte aos peregrinos que veñen seguindo as rotas transeuro-

peas en sentido transversal, vías agora arrombadas pola estrutura radial dos camiños reais que levan á corte castelá, o ideal burgués do cidadán ilustrado fronte ao vello modelo de peregrinos e pastores errantes polas antigas vereas, entre elas a vella derivación cara Lugo que permitiu historicamente o enlace entre o camiño ovetense e o leonés, entre o rota primitiva a Compostela e o camiño francés da Meseta, como tempo atrás o fixo a vía astur-leonesa que comunicaba Oviedo con León -primeiras capitais cristiás da Reconquista-, poñendo ao peregrino no dilema "Estar entre San Marcos e A Ponte", un dito logo trasladado á disxuntiva: a Compostela camiño de Lugo polas chairas do Corgo, ou emprendendo a forte pendente ao santuario do Cebreiro.

Así avanzou cara a catedral lucense esta *via vetera*, cortando as cuncas do Neira, do Tórdea ou do Chamoso que baixan as ladeiras meridionais do Camiño Primitivo de Santiago, erguendo pontes e abrindo encrucilladas sementadas de pousadas e mesóns, importantes conexións solapadas sobre antigos viais de tránsito romanos ou prerromanos que penetraban polos vales fluviais conectando os camiños do norte e da meseta a través do Corgo, do xeito en que o fixo durante séculos o camiño de Adai ou o Ancho, por onde viñan nos longos días de verao labregos de Castroverde "segar a Chamoso".

Porque este foi o camiño das segas de Castela por antonomasia, mesmo desque chegou o cabalo de ferro ("Camiñan na procura do tren que os levará coma un rebaño, arrincados da ridente terra...", Leandro Carré). Senda de partida e de regreso daqueles sacrificados temporeiros -"homes enteiros e cabales"- queimados polo sol de agosto ("los que se encaminan a las dos Castillas echan en derechura por el Bierzo", Gil y Carrasco). Aldeas do Corgo solidarias na súa condición camiñeira con outros lugares e pousadas de segadores vidos da Chaira e da Mariña para se concentrar na capital luguesa, mandando ás searas castelás parte desa forza de choque que na segunda metade do XVIII chegou a ser de máis de trinta mil homes e mulleres galegos. Seguindo o camiño real que transitaba o condado de Chamoso, vía Ponferrada, as terras da Maragatería e a serra do Guadarrama, deica as estepas mesetarias de Mahadahonda e Las Rozas, doce días de camiñada adoito cruzada co andar cansiño das recuas dos arrieiros que abastecían de viño novo as tabernas lucenses. ("Castela regateira, merca suor e callos", poeta Manuel Luís Acuña).

Como diría don Xaquín Lourenzo, xeiras con implicacións no rol económico e cultural do país, portadoras de influencias e cargadas de simboloxía. Aínda é posíbel atopar as vellas divindades dos camiños no peto das ánimas á beira da capela de Chamoso. Mesmo no arco da porta Toledana de *Lucus Augusti*, onde converxen a rota primitiva de Santiago e a vía rexia de Castela, o Camiño Vello que un día derivou romeiros cara o Sacramento, dando entrada a traxinantes, cuadrillas de segadores alugados e militares que viaxaban pola costa da Tolda e Montirón, a través da capela votiva e mesóns de San Roque. (Como diría Cunqueiro, "educa entrar por nobres portas á cidade").

No amencer do século XXI, este itinerario do Corgo semella reunir as condicións previas que Paolo Caucci establece para os itinerarios clásicos a Compostela: unha traza recoñecíbel no espazo e mais no tempo, nas cartografías históricas e repertorios camiñeiros; unha rede hospitalaria e de acollida; a confirmación do paso de peregrinos; a presenza de literatura ao respecto e a existencia de arte, cultura inmaterial e patrimonio construído, así como de iconografía xacobeá aquí representada pola abondosa advocación santiaguista ao longo da rota e nomeadamente no treito que corresponde ás parroquias do municipio do Corgo.

A nosa teima é a historicidade das vellas calzadas. Aquí cobra especial interese a segunda ponte do río Valcarce –medieval, dun só vao- onde König sitúa a divisoria do camiño francés que vén de León, logo do Hospital e as Ferrerías do Valcarce, bifurcación por Lugo ben confirmada por Elías Valiña, con todo o sentido camiñeiro de quen fuxía da montaña ao tempo que procuraba o abeiro da primeira cidade galega, evitando as alturas do Cebreiro para tomar un antigo vieiro polo Santo Tirso, Lamas, O Castro e Pedrafita. Encrucillada viva na tradición popular e respectada polo bispo Sáenz de Buruaga no mapa diocesano de 1768.

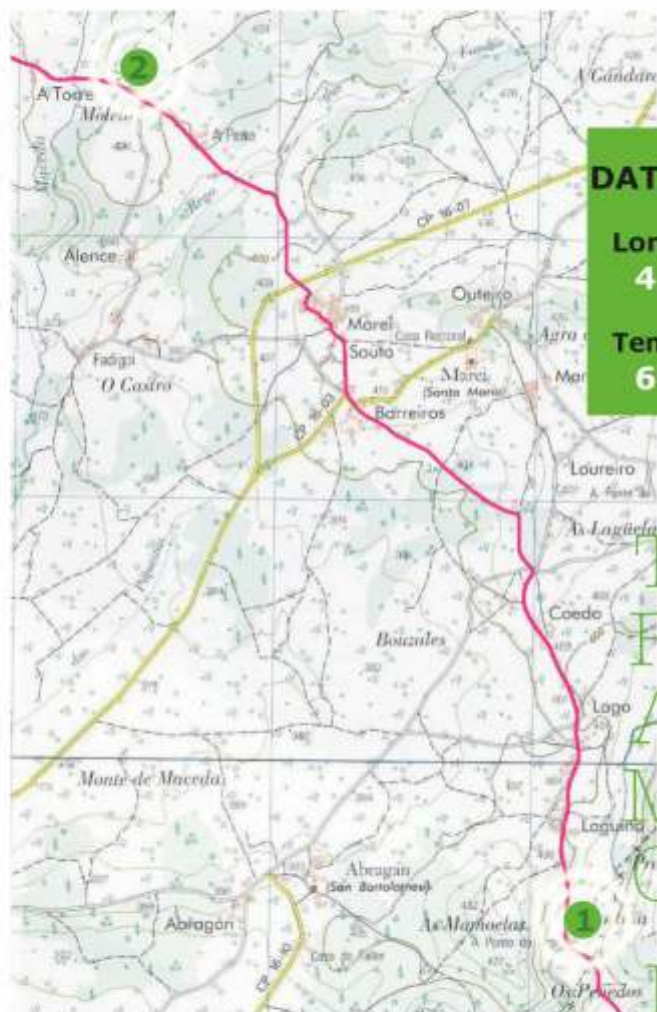
Agora que as presas da vida tola e consumista esmagaron algúns dos grandes fitos do camiño real de Castela por Lugo, cómpre imaxinación para facer o que alguén ten definido como “o camiño do posíbel”, porque somos os seus debedores e propietarios. Nesa vocación de vello tamén está contribuír a desconxestionar a rota francesa do Cebreiro achegando peregrinos á vía primitiva pola capital lucense. Apoiar a diversidade nun mesmo destino. Como foi de sempre.

Iacobi Gallaecia opem rogat piam glebae cuius gloria dat insignem viam!

Ricardo Polín

TRAMO I:

Ponte de Lago (Abragán) - A Torre (Anseán)

DATOS TÉCNICOS

Lonxitude:
4.400 m

Tempo aproximado:
60 min

TRAMO I

Como chegar?

Para chegar ao punto de inicio da ruta (ponte de Lago) convén coller a estrada DP 1611 en dirección a Maceda (na rotonda de Gomeán da N VI ou na saída do Corgo da A6) e desviarse pola estrada vella que pasa por Marei. No Outeiro virar á esquerda e facelo á dereita medio quilómetro máis adiante cara a Lago. Alí, seguir de fronte a través dunha pista asfaltada que leva á famosa ponte sobre o Tórdea.

Puntos destacados no tramo

PONTE DE LAGO

Ponte medieval de cantaría, situada sobre o río Tórdea (vizoso afluente do Neira), dun só van e resolto mediante un arco de medio punto. O estado de conservación é bo pero está parcialmente cuberto pola vexetación. A varanda actual é de formigón.

PONTE DO MAZANDÁN

Ponte posibelmente altomedieval, situada sobre o río Manzandán (afluente do Tórdea) no lugar da Torre, dun só van e resolto mediante arco de medio punto executado en cachotería de lousa. O estado de conservación é moi malo, con danos estruturais debido ao tráfico pesado que soporta e está practicamente cuberta pola vexetación.

Puntos de interese nas proximidades

□ Igrexa parroquial de Marei

Situada en Outeiro, posúe un frontispicio de cantaría de granito con porta en arco de medio punto protexida por un pórtico a tres augas sobre arcos que pousan en piares e pilastras. Ten un retablo barroco do XVII e espadana de dous vans.

□ Portón con escudo en Vilanova (Marei)

Portón de entrada a unha finca realizado en cantaría labrada, colocado nun muro realizado en lousa. O portón, presenta sobre o seu lintel un escudo labrado sobre varias pezas baixo coroa marquesal, dividido en catro partes nun óvalo, nunha estrutura posibelmente decimonónica.

□ Igrexa parroquial de Abragán

Pequena igrexa (4,7 x 10,0 m) situada nunha carballeira. Muros de gra, pavimento de laxas de lousa e espadana dun só van.

□ Os castros da Lence (Marei)

Situado á beira do río Manzandán atópase un castro da idade do ferro. Posúe un terraplén perimetral e tamén aproveita o río como defensa.

□ A croa de Vilanova

Situado entre Vilar (Alto) e Vilanova (Marei), atópase no bico dun outeiro un castro da idade de ferro e rodeado dunha muralla perimetral.

□ Casa reitoral e sede do Teleclub de Marei

Sen ningún valor arquitectónico pero cun valor innegábel no avance socio- económico da zona. O Teleclub (número 1.076 da rede nacional) comezou a funcionar no 1967 ao abeiro de Eliseo López López sendo galardoado polo seu traballo colectivo no Primeiro Concurso Nacional de desenvolvemento comunitario en 1970.

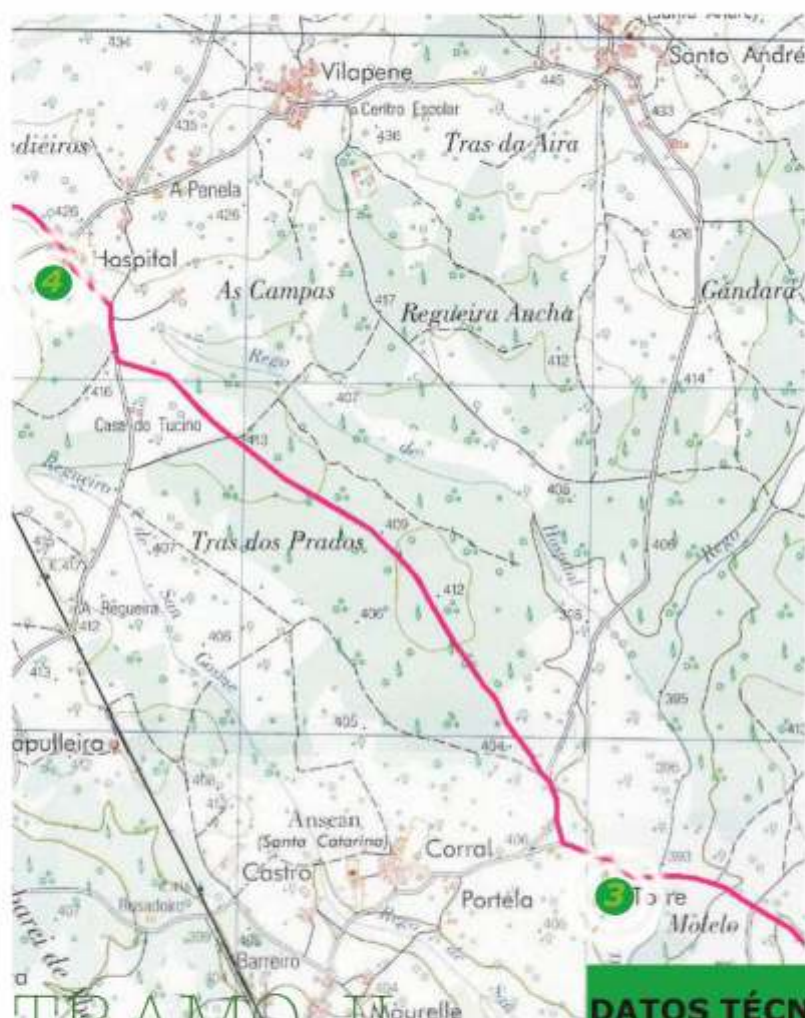
Igrexa parroquial de Marei

Portón con escudo en Vilanova

TRAMO II:

A Torre (Anseán) - Hospital (Santo André)

TRAMO II

DATOS TÉCNICOS

Lonxitude:
2.750m

Tempo aproximado:
40 min

Puntos destacados no tramo

CASA CON ESCUDO DE HOSPITAL

Situada en Santo André de Chamoso. Edificación a pé de camiño feita con cachotería de granito na que destaca un fermoso escudo que posibelmente pertencera á desaparecida Torre de Anseán.

CASA DA TORRE (Anseán)

Casa grande de planta rectangular de muros graníticos e lousado a catro augas nunha finca de cinco hectáreas rodeada dunha imponente muralla. Presenta dous balcóns e atópase dividida por dentro en dúas partes (unha delas para os caseiros). Nas proximidades existe un pombal cunha atípica planta cadrada e unha fonte subterránea con dúas longas galerías polas cales entra e sae a auga do manancial. Nese mesmo lugar existiu unha torre que foi destruída no s. XV polos Irmandiños. Reconstruíuse pero o abandono posterior fixo que caera.

Puntos de interese nas proximidades

□ Igrexa parroquial de Anseán

Situada no Corral, consta dun amplo adro con cemiterio ao redor, unha porta no lateral sur, unha curiosa pedra labrada no muro posterior e unha fachada cunha espadana dun van.

□ Casa reitoral de Anseán

Edificación de planta rectangular feita en cachotería de lousa cunha pequena escaleira exterior cuberta por un beiril. Situada detrás da igrexa, hoxe é sede da asociación veciñal.

□ Igrexa parroquial de Santo André de Chamoso

Templo de estilo barroco popular de planta rectangular con muros de pedra granítica. Enriba da porta alintelada de entrada posúe un nicho cunha figura no interior, un óculo e unha espadana de dous vans.

□ Cruceiro de Santo André de Chamoso

Cruceiro biface (relevos de Cristo e a Doorosa) de granito formado por base escalonada cadrada, fuste, capitel e cruz. Está situado en fronte da igrexa parroquial

□ Cruceiro de Vilapene (Santo André de Chamoso)

Cruceiro biface de granito formado por fuste monolítico de base cadrada, capitel e cruz.

□ Medorra pequena e medorra grande

En Santo André de Chamoso, túmulos megalíticos do Neolítico con alteracións na súa estrutura orixinal.

□ Castro de Anseán (Anseán)

Posíbel emprazamento dun castro da idade de ferro. Na actualidade non presenta configuración de castro nin estruturas defensivas.

□ Casa grande no Corral (Anseán)

Fermoso conxunto de edificacións arredor dun patio con fachadas en cachotería de lousa e cantaría nas esquinas e enmarcando ocos. Na fachada principal posúe un balcón de madeira cuberto.

□ Fontes de Anseán

Na parroquia existen dúas fontes de augas termais sulfurosas: Fonte do Bosque e Fonte das Laxes.

*Igrexa e cruceiro en
Santo André de Chamoso*

Detalle do cruceiro

*Casa reitoral de Anseán coa Igrexa parroquial
e pedra labrada no muro posterior*

Puntos destacados no tramo

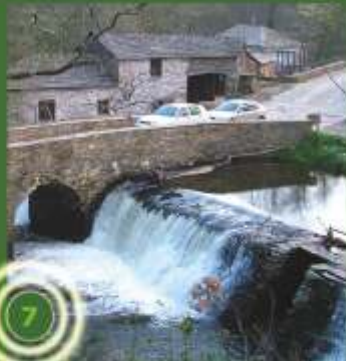
CRUCEIRO DE HOSPITAL

Cruceiro rústico de granito cun traballo básico. Presenta unha base escalonada circular de mampostería de granito

POMBAL EN HOSPITAL

Pombal en Hospital (Santo André de Chamoso). Pombal de tipoloxía tradicional de forma cilíndrica e cuberta cónica de lousas.

MAZO DE SANTA COMBA

Tamén coñecido como mazo da Ribeira. Magnífica instalación hidráulica dotada de muiño, mazo, serra e moa de afiar. Hoxe convertida en instalación hostaleira pola Deputación Provincial e con proxectos para museo etnográfico. Ao pé do mazo existe unha ponte para cruzar o Chamoso pola cal discorre a ruta.

RIBEIRA DO CHAMOSO

Nas súas marxes, o camiñante poderá atopar pontes, aceas e muiños dunha beleza excepcional.

Puntos de interese nas proximidades

□ Pazo de Santa Mariña (Cabreiros)

Pazo de Santa Mariña (Cabreiros). Magnífica edificación con esquinas e recercados de cantaría e muros de cachotería que presenta unha ampla solaina na fachada posterior e dous escudos, un deles na fachada principal. A súa rehabilitación (actualmente parada) pódese considerar coma un importante atentado a un ben cultural.

□ Sartegos de Cabreiros

Conxunto de sartegos antropomorfos, de época medieval, escavados arredor da igrexa parroquial nun batólito granítico.

□ Igrexa parroquial de Cabreiros

Templo románico de planta rectangular e retablo barroco situado nun outeiriño. Conserva cornixa sobre modillóns bastos (cabezas humanas, de animais, esferas...) e posúe unha porta tapiada con arco de medio punto no lateral sur. Espadana dun van.

□ Ponte do Vao (Laxosa)

Ponte de cantaría do século XVIII con catro vans de luces iguais de cinco metros e medio sobre o río Chamoso resoltas con arcos de medio punto. Construíuse por mor do camiño real de acceso a Galicia.

□ Pombal e comedoiro de pombas (Cabreiros)

Pombal e comedoiro de pombas (Cabreiros). Pombal de tipoloxía tradicional de forma cilíndrica e cuberta cónica de lousas. A carón existe un curioso comedoiro de pombas cilíndrico sobre base cúbica situado enriba dunha pena.

□ Igrexa parroquial de Laxosa

Igrexa de comezos do século XX de planta de cruz latina. Espadana de dous vans.

□ Igrexa parroquial de Manán Santa María

Igrexa parroquial de Manán de Santa María. Pequena igrexa parroquial de planta rectangular e espadana dun van.

□ Castros de Ramil e Tras da Zorra (Laxosa)

Asentamentos fortificados da idade de ferro situados en pequenos outeiros (o primeiro deles a carón do río Chamoso).

Sartegos en Cabreiros

Igrexa de Cabreiros

Escudo no
Pazo de Santa Mariña

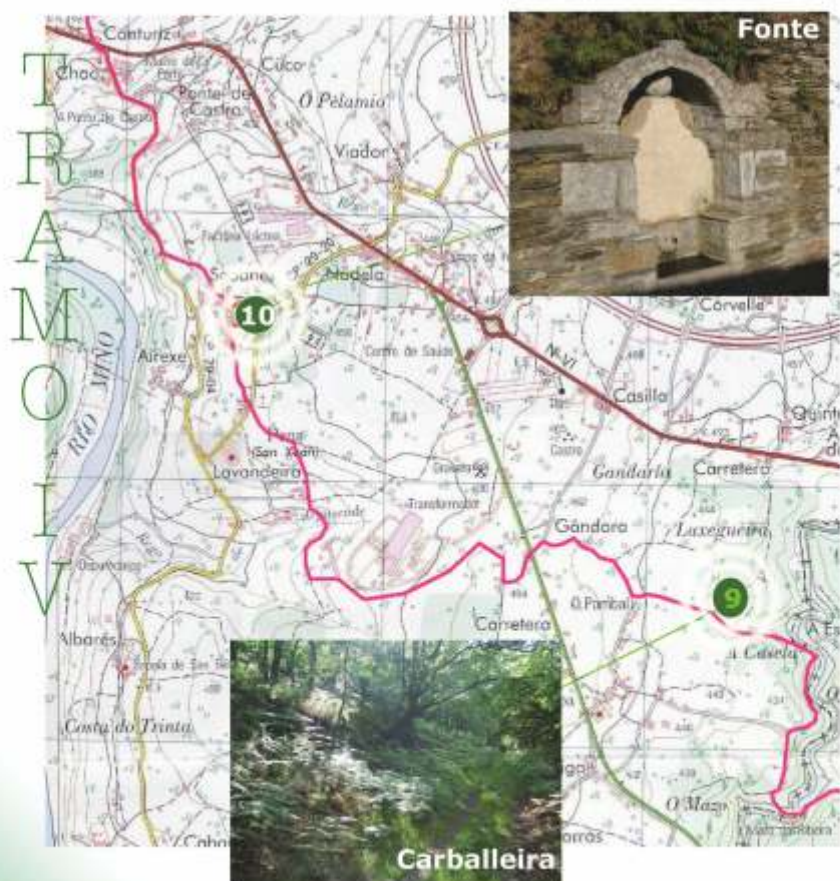
Tramo IV: Mazo de Santa Comba - Conturiz

E agora que?

Chegados ata este punto o camiñante ten dúas posibilidades:

□ Se os folgos son aínda consistentes, pode continuar camiñando os aproximadamente 11 km que o separan do centro de Lugo. Deste xeito a etapa dende Lago a Lugo (fermoso xogo de palabras) resultaría de 22 km, unha distancia semellante a de calquera etapa "tipo" da ruta Xacobeá.

□ Regresar en coche. Para elo o mazo de Santa Comba ten dúas saídas: collendo á esquerda levaranos ata a estrada C 546 en Santa Comba e pola dereita remataremos na N VI en Laxosa.

CHEGANDO A LUGO

Tramo V: Conturiz - Tolda de Castela

TRAMO V

O camiñante atopa nos tramos do concello de Lugo recantos de extraordinaria beleza paisaxística xa que parte do traxecto discorre por corredoiras entre árbores autóctonas centenarias.

Porén, segundo nos aproximamos á capital provincial, a man do home comeza a facerse máis e máis presente, atopándonos un camiño invadido polas urbanizacións, as industrias, as infraestruturas viarias...

Bibliografía

Guía histórica e cartográfica do Camiño Primitivo de Santiago.
Ricardo Polín. A Nosa Terra. 2006

O Corgo, amplo horizonte. Xulio Xiz. Concello do Corgo. 2007.

Historia de Corgo. Jesús Abuin Arias. Servizos de publicación da Deputación de Lugo. 2000.

Mapa Topográfico Nacional de España (97-II, 98-I e 98-III).
Instituto Geográfico Nacional.

PXOM do Concello do Corgo. Antonio de Vega Rodríguez e outros.
Concello do Corgo.

Documentos inéditos de Xaime Félix López Arias.

ASOCIACIÓN
CULTURAL

XUNTA DE GALICIA
CONSELLERÍA DE INNOVACIÓN
E INDUSTRIA
Dirección Xeral de Turismo